

האישה כקרבן בסיפורי ספר שופטים

רות וולפיש

ספר שופטים מתאר את ניסיונותיהם של שבטי ישראל להשתרש בארץ, תוך עימותים עם עמי האזור ועם פולשים. משום שלא נכבשו חלקים גדולים מן הארץ המובטחת, שבטים מסוימים יושבים בקרב הכנעני ונסיבות אלו מביאות לנישואי תערובת ולעבודת אלילים (ב, א-ה; ג, א-ו).¹ התפיסה הדתית הרעועה מדרדרת את העם גם מבחינה ביטחונית, וספר שופטים מציג את הקשיים הגדולים בהשגת שקט וחיי שגרה. למרבה הצער והכאב, בני ישראל אינם נלחמים רק בעמי כנען ובעמים זרים אחרים אלא גם בינם לבין עצמם מתחוללות מלחמות עקובות מדם. על רקע התקופה המורכבת הזאת מזדקרת לעין העובדה שבמספר לא קטן של סיפורים יש לאישה (אף אם היא איננה מעם ישראל) תפקיד גורלי, המשנה את מהלך הדברים, ותוצאות מעשיה משפיעות על מצב השבט או העם בטווח ארוך. רוב אירועי המקרא קשורים לציבור ולכלל ומתרחשים ברשות הרבים, ובדרך כלל אין דריסת רגל לאישה במקומות האלה.² עם זאת, אף שעל פי רוב האישה אינה שולטת ואין בידה כוח פוליטי, יש שהיא מעצבת לה כוח זה בזכות חכמתה.³ כדי להשפיע על המציאות היא בדרך כלל פועלת באופן לא ישיר אלא באמצעות גבר: אביה, בעלה, בנה או מנהיג ציבורי. דוגמה לאישה כזאת בספר שופטים היא עכסה (א, יב-טו), ויש גם נשים הפועלות בדרך נועזת יותר, בזירת המלחמה, כמו דבורה ויעל (פרקים ד-ה).

¹ אם לא צוין אחרת, כל ציוני הפסוקים במאמר הם מספר שופטים.

² י' זקוביץ, 'האישה בסיפורת המקראית - מתווה', בית מקרא, 32 (תשמ"ז), עמ' 17.

³ י' אליצור, 'חכמות נשים בנתה ביתה', משפחות בית ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 153-166.

אולם לצד נשים אלה אפשר להבחין בסוג אחר של נשים, אלה שאין בכוחן להשפיע על גורלן או על גורל הסובבים אותן והן נתונות למרותם של הגברים בחייהן.⁴ במאמר זה אבחן את פעולותיהן של שלוש נשים כאלה, אשר סבלו מאלימות קשה מצד גברים, ואעמיד במבחן את טענת עתליה ברנר, המטעימה שהאלימות כלפי נשים בספר שופטים היא מטפורה לקריסת הסדר החברתי של התקופה.⁵

הנשים בספר שופטים

להלן רשימת הנשים בספר שופטים:

ישראליות	נכריות
עכסה	יעל
דבורה	אָם סיסרא ושׁרותיה ⁶
אשת גלעד (זונה) אָם יפתח	פילגש גדעון אָם אבימלך
בת יפתח ורעותיה, בנות ישראל המתנות אותה	האישה מתבץ ⁷
אשת מנוח	אשת שמשון מתמנה, 'התמנית'
אָם מיכה	הזונה מעזה
פילגש בגבעה	דלילה ⁸

⁴ סוזן אקרמן מצביעה על המספר הרב של טיפוס נשים בספר שופטים, בניגוד לספרים מקראיים אחרים: נשים לוחמות, מפתות, מנהיגות. יש קשת רחבה של נשים, בין היתר אלה הנוקטות יזמה כדי לשפר את מצבן, וכמובן אלה הנופלות קרבן לאלימות גברית. ראו: S. Ackerman, *Warrior, Dancer, Seductress, Queen*, New York 1998

⁵ A. Brenner (ed.), *Judges, a Feminist Companion to the Bible* (second series), Sheffield 1999, p. 13. השוו לדברי מיקה בל, בהקשר של סיפור פילגש בגבעה: If the chaos in the land is expressed through the absence of a king and the selfishness of the men's behavior, then the contempt for the women's lives and bodies and the desire to take absolute power over them may very well be the cause rather than the consequence of this chaos (M. Bal, *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*, Chicago 1988, p. 28)

⁶ נשים אלה, בניגוד לשאר הנשים המוזכרות ברשימה זו, מופיעות רק בשירה ולא כחלק מהעלילה, אבל דומה שהן משקפות גם דמויות אמיתיות וגם יחס מסוים לנשים, כפי שיידון בהמשך.

⁷ משום שאנשי תבץ היו בעצה אחת עם אנשי שכם, ייתכן שהיו גם הם עובדי עבודה זרה; ראו: 'אליצור, ספר שופטים, סדרת דעת מקרא, ירושלים תשל"ט, עמ' קיא; ראו להלן, הערה 9.

בת המארח בגבעה	
30 בנות אבצן ו-30 כלותיו	
400 הבתולות מיביש גלעד	
המחוללות משילה	

הנשים המוזכרות בספר שופטים נחלקות באופן די שווה בין שתי הקבוצות, ישראליות ושאינן ישראליות. נתון זה מרמז לדעתי על אחד מאפיוני התקופה שהוזכרו למעלה: נוכחותן של נשים זרות במציאות חייהם של בני ישראל, המובילה לפעמים לקשר של נישואים או חיים זוגיים בין ובין גברים ישראלים. אפילו גדעון, שופט דגול ומצליח, יוצר קשר עם פילגש משכם (ח, לא) שכל הנראה איננה משתייכת לעם ישראל,⁹ ואילו שמשון מחפש ממש קשר כזה ודורש מהוריו להשיא אותו לתמנית שמצאה חן בעיניו (יד, ב).¹⁰ אף שהוריו מתנגדים לכך (פסוק ג), הם נכנעים לרצון בנם ומלווים אותו לתמנה כדי להשיאו לאותה אשה פלשתית שבחר לו.

⁸ על פי רוב דלילה נתפסת כפלשתית, וראו למשל: פ' גלפז-פלר, נשים עליך שמשון, תל-אביב 2003, עמ' 134-135; וכן: L. R. Klein, 'A Spectrum of Female Characters in the Book of Judges', ברנר (לעיל, הערה 5), עמ' 31. ואולם, יש גם דעה אחרת בעניין זה, וראו: 'אמית, אני דלילה: קרבן של פרשנות', בית מקרא, 49 (תשס"ד), עמ' 1-18. אמית מטעימה שרק מקומה של דלילה מצוין בכתוב – נחל שורק, שנמצא סמוך לצרעה, ויש לו שם עברי – אך לדלילה עצמה לא מיוחס שום עם. משום כך, אמית משערת שדלילה הייתה בת שבט יהודה, שבט שנפגע מעלילות שמשון (טו, ט-יג), ולכן בני שבטה שכנעו אותה להכשיל את שמשון ולהסגיר אותו לפלשתים. אחר כך הציגו סופרי המקרא את הסיפור בדרך מעורפלת כדי שלא להשחיר את שמו של שבט יהודה. לטעמי, ההשערה לגבי שינוי הגרסה חסרה הוכחה, שהרי אפשר להעלות איך ספור ספקולציות לגבי שינויי טקסט. נוסף על כך, התאוריה הזאת אינה מביאה בחשבון די הצורך כמה נקודות: ההקבלות בין התמנית לבין דלילה, המובילות לאנלוגיה ברורה ביניהן; הימצאותם של סרני פלשתים בבית דלילה; הנטייה הברורה של שמשון ללכת אחרי נשים פלשתיות, דבר המרומז כבר בתחילת העלילה.

⁹ אליצור מטעים שתושבי שכם מתייחסים לעם החיווי, אך כנראה נכנעו לבני ישראל בזמן הכיבוש, בתנאים הדומים לאלה של הגבעונים. במשך הזמן חזרו לסורם ושבנו לעבוד את אלילי אבותיהם; אליצור (לעיל, הערה 7), עמ' קג.

¹⁰ לגבי המוטיבציה של שמשון להתחתן עם פלשתית, הכתוב מספר שהיא ישרה בעיניו, אבל נישואים אלה כוונו בידי ה' ושימשו אמצעי לפגוע בפלשתים. אלשיך מציין ש'בדרך שאדם רוצה לילך, בה מוליכין אותו', (בבלי מכות י ע"ב), ו'מצודת דוד' מסביר שה' נתן בלבו של שמשון את הרצון להתחתן עם פלשתית כדי שימצא דרך להתנקם בפלשתים. יוצא אפוא שעקרון הסיבתיות הכפולה פועל כאן: שמשון נמשך לנשים פלשתיות, אבל משיכה זו מנותבת על ידי ההשגחה הא-לוהית לפגיעה באויב.

קבוצות נשים

לפני ניתוחן של דמויות פרטניות, ראוי לשים לב למספר הרב יחסית של קבוצות נשים המוצגות כישות אחת ברשימה שלעיל. מעבר לתפקיד של כל קבוצה וקבוצה בסיפור המסוים, נראה שקבוצות הנשים משקפות את יחס החברה לאישה, בין בדבריהן, בין בהתנהגותן, בין בפסיביות שלהן.¹¹

בשירת דבורה, השרות של אם סיסרא מרגיעות את האם בטענה שבנה מאחר לשוב משדה הקרב בשל עיסוקו בליקוט שלל המלחמה, ובין השאר בחלוקת שבויות ישראליות בין חיילי המנצחים (ה, ל). נשים אלה מתוארות כשותפות לנורמה החברתית ששבויות מלחמה הן שלל שניתן כפרס למנצחים ואף משתמשות בביטוי גס, האופייני לחיילים, כלפי אותן שבויות: 'רחם רחמתיים' (שם).¹² ואילו דבורה לועגת לאם סיסרא באומרה שבנה לא כבש נשים רבות אלא הוא עצמו נכבש על ידי אישה, ולא בסערת הקרב ובאמצעות נשק אלא בתוך אוהל ובאמצעות יתד פשוט.¹³ בתושייתה מחד גיסא ובאמצעים פשוטים מאידך גיסא – ורק כך – יכולה האישה להתגבר על האויב.

את דמותה של בת יפתח אנתח בהמשך, אבל אזכיר כעת שבסופה הטרגי היא מלווה בשתי קבוצות של נשים: רעותיה המצטרפות אליה לפני מותה ובנות ישראל המתנות לה כל שנה לאחר מותה. איזה תפקיד יש לקבוצות אלה בסיפור? נראה שנשים אלה הן 'קבוצת התמיכה' היחידה של בת יפתח. החברה הגברית, שלה הכוח והשלטון, אינה מגיבה לגורלה הנורא של הבת ואינה מתערבת כדי להצילה.¹⁴ לבנות אין היכולת לשנות את הדין, והן יכולות רק לתמוך בבת לפני

¹¹ יוצאות מכלל זה בנות אבצן וכלותיו. לדעת ניצה בן־דב, סיפור בנותיו של אבצן מתעמת עם סיפור יפתח ובתו: השופט ה'גדול' נאלץ להקריב את בתו־יחידתו, ואילו השופט ה'קטן', שאין לו חלק בעלילות דרמטיות, זוכה לשלושים בנות ושלושים כלות; ראו: נ' בן־דב, 'והיא לא ידעה איש', עלי־שיח, 48 (תשס"ג), עמ' 12–13.

¹² א' אשמן, 'נשים כקרבנות של מלחמה במקרא', בית מקרא, 48, (תשס"ג), עמ' 173. בל מצביעה על האירוניה שבשימוש בביטוי 'רחם רחמתיים לראש גבר' בהקשר זה: קודם אישה אחת, דבורה, ואחר כך אישה נוספת, יעל, גרמו לכריתת ראשו של סיסרא; ראו: M. Bal, *Murder and Difference: Gender, Genre, and Scholarship on Sisera's Death* (translated by Matthew Gumpert), Indiana 1987, p. 134.

¹³ אשמן, שם, עמ' 174.

¹⁴ ראו: בראשית רבה (וילנא) ס, ג. בקטע זה מומחשת האדישות של שליטי הדור לגורלה של בת יפתח.

המוות ולזכור אותה לאחר מכן. בסיפור המתכתב עם הסיפור של בת יפתח¹⁵ נמצא יונתן בן שאול בסכנת נפשות בשל שבועת אביו (שמואל א יד, מד), אבל בניגוד לבת יפתח הוא ניצל, בזכות התערבות החיילים שלחמו לצדו (שם יד, מה). מסתבר שיש לגברים היכולת לשנות אפילו את פסיקתו של המלך, לעומת הבנות בסיפור בת יפתח, שכלל לא ניסו להשפיע על פסק הדין.¹⁶ ואולי לחברה הכללית קל יותר להשלים עם אבדן בנות מאשר עם אבדן בנים.¹⁷

שתי קבוצות הנשים האחרונות שהוזכרו, בתולות יביש גלעד ובנות שילה, הן מקור ההצלה להמשך קיומו של שבט בנימין, אבל אין הן פועלות בהסכמתן ואין קולן נשמע: אנשי יביש גלעד, על נשותיהם וטפם, נהרגים בשל אי-השתתפות בקרב נגד בני בנימין, ורק הבתולות ניצלות מן הטבח הכללי כדי שיוכלו לשמש בנות זוג לבני בנימין. גם המחוללות בכרמים אינן נשאלות אם הן מעוניינות להתחתן עם בני בנימין, והמקרא משתמש בשפה כוחנית בתיאור ה'שידוכים' האלה: 'וַיֵּצְאוּ אֶת בְּנֵי בְנֵימִן לְאֹמֶר לָכֵן וַאֲרַבְתֶּם בְּכַרְמֵי. וְרַאֲיֶתֶם וְהָנָה אִם יֵצְאוּ בָנוֹת שִׁילֹה לְחֹל בְּמַחְלוֹת וַיֵּצְאוּ מִן הַכְּרָמִים וַחֲטַפְתֶּם לָכֵם אִישׁ אֲשֶׁתוֹ מִבְּנוֹת שִׁילֹה וְהִלַּכְתֶּם אֲרֶץ בְּנֵימִן' (כא, כ-כא).

¹⁵ ר' וולפיש, 'פרשנות טקסטואלית וקולנועית לסיפור "בת יפתח"', דרך אפרתה, ט-י (תשס"א), עמ' 286; D. Nolan Fewell and D. M. Gunn, *Gender, Power and Promise*, Nashville 1993, p. 128

¹⁶ אפשר לטעון שהבנות הלכו שבי אחרי בת יפתח והסכימו אתה שאי-אפשר להשיב את הגלגל לאחור ולבטל את הנדר, ועדיין נשאלת השאלה למה יכלו הגברים לבטל במעשיהם את מה ששאלו אמר.

¹⁷ ראו: נולן פיאל וגאן (לעיל, הערה 15). לדעת מתן מורג, בת יפתח שייכת לקבוצה פגיעה במיוחד: קבוצת הבתולות. כינוי זה מראה שהן בשלות ללדת ולכן אינן זוכות להגנת האב, ועם זאת, משום שטרם התחתנו, אין להן בעל שיגן עליהן. החברה מחפיצה אותן, והדבר בא לידי ביטוי גם כלפי הבתולות שבסיפור פילגש בגבעה; ראו: http://mikrarevivim.blogspot.com/2010/02/blog-post_02.html לטעמי, מורג לא הוכיח בדבריו שבתולות בדרך כלל אינן זוכות להגנת האב. אדרבה, נראה שבעולם העתיק בת לא יכלה לחיות על פי הסדר החברתי הקיים בלי הגנה, ועברה מרשות אביה לרשות בעלה עם נישואיה. לדוגמה, על פי במדבר ל, אישה הדרה בבית אביה ונודרת נדר כפופה לרצון אביה. כאשר היא מתחתנת, היא כפופה לרצון בעלה. אין להתעלם מן ההבדל בין יונתן, מצביא ומנהיג המביא ישועה לישראל, לבין בת יפתח, נערה שאינה ממלאת תפקיד ציבורי. אבל המקרא מציג את מות בת יפתח כאירוע קשה ואכזרי, ומרמז לכך שבעצם היה מיותר, ולדעתי אין מנוס מלשאול מדוע לא התערבו מי מהמעורבים לטובתה. גם בעלי המדרש שאלו את השאלה הזאת, וחלק מתשובתם הוא, כפי שצוין בהערה 14 לעיל, שמנהיגות הדור נכשלה בכך בתפקידה.

שש פעמים מופיע השורש אר"ב בפרק כ בהקשר של המלחמה נגד בני בנימין. והנה, בפעם השביעית מתוכנן מארב נוסף – כדי ללכוד את הנשים. גם השימוש במילה 'וחטפתם' מביע צעד של כפייה כלפי אותן נשים.¹⁸ אם כן, אפילו הדחף החיובי להציל את שארית בנימין מלווה באלימות ובערמה. בסוף המבצע מסופר: 'וַיַּעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי בְנֵימִן וַיִּשְׂאוּ נָשִׁים לְמִסְפָּרָם מִן הַמְּחֻלָּלוֹת אֲשֶׁר גָּזְלוּ [...]'. (פסוק כג). השימוש במילה 'גזלו' אינו משתמע לשתי פנים ומבהיר שלא מדובר בנישואים שבהסכמת הנשים.

אם כן, שרות אם סיסרא משקפות את המוסכמה ששביות חרב הן טרף כשר ללוחמים מנצחים; רעותיה של בת יפתח והנשים המנציחות אותה בוחרות להזדהות עם בת יפתח וכואבות את כאבה אבל מבליטות על דרך הניגוד את האדישות לגורלה מצד החברה הגברית השלטת, שלא נקפה אצבע להציל את הבת; ואילו הבנות שנבחרו להציל את שבט בנימין פסיביות לגמרי והופכות לחפץ בידי הגברים. מתיאורי הקבוצות האלה מצטייר יחס כללי של חוסר התחשבות ברגשותיהן של נשים ושל החפצתן עד כדי אדישות לחייהן.

בסעיף הבא אתמקד בשלוש דמויות יחידות, אנונימיות, הנמנות עם קבוצת הקרבנות, אשר אין ביכולתן לקבוע את גורלן האישי. בדיון זה אבחן פנים נוספות של יחס החברה לנשים ואת השלכותיו של יחס זה.

בת יפתח

לפני הקרב המכריע בין אנשי גלעד ובין בני עמון, בפקודו של יפתח השופט, הכתוב מספר: 'וַיֵּדֶר יַפְתָּח נָדָר לַה' וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תַּתֶּן אֶת בְּנֵי עַמּוֹן בְּיָדִי. וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדֹּלְתֵי בֵּיתִי לְקָרְאֵתִי בְּשׁוֹבֵי בְּשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה לַה' וְהַעֲלִיתֶהוּ עוֹלָה' (יא, ל-לא).

האם אפשר לדעת למי או למה התכוון יפתח בנדר זה? יפתח מנסח את הנדר שלו בשפה גבוהה: 'נתון תתן', 'היוצא אשר יצא', 'והיה לה' והעליתו עולה'.¹⁹ הנסיבות הטעונויות והשפה הגבוהה והחגיגית אינן מאפשרות

¹⁸ מעניין שצירוף שתי הלשונות האלה נמצא בעוד מקום אחד במקרא ומעורר אווירה דומה: 'וַיֵּאָרֶב בְּמִסְתָּר קְאָרְיָה בְּסִכְהָ יַאֲרֵב לְחִטּוֹף עֲנִי יַחֲטֹף עֲנִי בְּמִשְׁכּוֹ בְּרִשְׁתּוֹ' (תהלים י, ט).
¹⁹ סגנון זה אמית מכנה 'הפואטיקה של החזרה'; ראו: אמית (לעיל, הערה 8), עמ' 3.

לדעתי את הפירוש שיפתח מתכוון להקריב בהמה פשוטה.²⁰ יפתח נודר להקריב משהו יוצא דופן כדי לזכות בניצחון שהוא מייחל לו. זאת ועוד, הביטוי 'לצאת מדלתי ביתי לקראתי' אינו מתאים לבעל חיים;²¹ רק בני אדם יוצאים מדלתי הבית לקבל פני הבאים. המסקנה – הקשה – העולה מניתוח זה היא שיפתח התכוון להקריב אדם.

את מי התכוון יפתח להקריב? לדעתי יש שתי אפשרויות:

1. יפתח גמר אומר בלבו להקריב כל אישה שתקבל את פניו. ידוע שנשים יצאו לקראת המנצח אחרי שחזר מן הקרב ושרו לו שירי הלל בליווי תופים ומחולות. למשל: 'וַיְהִי בְבוֹאָם בְּשׁוּב דָּוִד מִהַכּוֹת אֶת הַפְּלִשְׁתִּי וַתִּצְאָנָה הַנָּשִׁים מִכָּל עָרֵי יִשְׂרָאֵל לְשִׁיר וְהַמְחִלּוֹת לְקִרְאֵת שָׂאוּל הַמֶּלֶךְ בְּתַפִּים בְּשִׁמְרָה וּבְשָׁלְשִׁים. וַתַּעֲנִינָה הַנָּשִׁים הַמְּשַׁחֲקוֹת וַתֹּאמְרֶן הֲכָה שָׂאוּל בְּאַלְפֵינוּ וְדָוִד בְּרַב־בְּתֵינוּ' (שמואל א יח, ו-ז). גם אחרי הניצחון הגדול על צבא מצרים ביים סוף שרו הנשים שיר הלל, אם כי לא למנהיג בשר ודם אלא למלך מלכי המלכים: 'וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אַחֲוֹת אֶהְרֹן אֶת הַתֵּף בְּיָדָהּ וַתִּצְאֶן כָּל הַנָּשִׁים אֲחֵרֵיהֶן בְּתַפִּים וּבַמְחִלָּת. וַתַּעֲזֹר לָהֶם מִרְיָם שִׁירוֹ לֵאמֹר כִּי גָאָה גָאָה סוֹס וְרָכְבוֹ רָמָה בְּיָם' (שמות טו, כ-כא). אם אמנם יחזור יפתח הביתה אחרי ניצחון מזהיר, סביר שיצאו לקראתו נשים כדי לקבל את פניו, והראשונה שבהן תוקרב קרבן לה'.

2. יפתח התכוון להקריב את בתו שלו.²² כפי שטענתי במקום אחר,²³ יש בסיס מוצק להשערה זו, ואנמק זאת להלן:

א. ייתכן שבתו בכורה או שאין ליפתח ילדים אחרים, והבכור נתפס כקדוש וכשייך לאל. על פי התפיסה הפגנית, אפשר לפייס את האל ולקבל ממנו את המבוקש אם נותנים לו את הדבר היקר ביותר, בכור הילדים.²⁴

²⁰ וולפיש (לעיל, הערה 15), עמ' 284-285. גם אליהו עסיס מטעים שניסוח הנדר אינו מתאים לקרבן בהמה. עם זאת, הוא טוען שיפתח התכוון לבהמה אבל בטעות התבטא בניסוח אחר, דבר שבעיניי קשה להוכיחו. טיעון זה מבוסס על תגובתו של יפתח ליציאת בתו לקראתו, שאינה הולמת כוונה להקרבת אדם. ראו: א' עסיס, למען עמו ולמען עצמו: סיפורם של שלושה מנהיגים בספר שופטים, תל-אביב 2006, עמ' 169. לדעתי, אפשר להסביר את תגובת יפתח בדרכים אחרות, לאו דווקא בטענה שלא התכוון להקריב את בתו, כפי שיוצג בהמשך.

²¹ בל (לעיל, הערה 5), עמ' 45; 'זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל-אביב 1995, עמ' 74.

²² לדעה אחרת ראו: עסיס (לעיל, הערה 20), עמ' 169-171.

²³ ר' וולפיש, 'דמותה של בת יפתח בסיפור המקראי', 'רוזנסון (עורך), יעלה הדס, מעלה מכמש תשס"ה, עמ' 56-57.

ב. גם אם בת יפתח איננה הבכורה, אפשר שהיא עדיין הצאצא היחיד של יפתח (שהרי יכול להיות שנולדו ילדים לפני שנפטר), והקרבתה תבטא את נכונותו של יפתח להקריב את היקר לו מכול. כאשר ה' מצווה להקריב את יצחק, הוא מזהה אותו כ'יחידך' (בראשית כב, ב ו-טז), והביטוי מעצים את נאמנותו של אברהם לקב"ה.

ג. סביר להניח שמי שתצא מדלתי הבית לקראתו תהיה בת ביתו – בתו היחידה והנאמנה. אפשרות זו נרמזת בפסוק 'וַיָּבֵא יַפְתָּח הַמְצַפָּה אֶל בֵּיתוֹ וְהִנֵּה בָתּוֹ לְצֵאת לְקָרְאתוֹ' (יא, לד).

ד. בתגובת בת יפתח לדברי אביה 'אָהָה בְּתִי הַכְרַע הַכְרַעְתָּנִי וְאַתָּה הָיִית בְּעֵלְכֶךָ וְאַנְכִי פְצִיטִי פִי אֶל ה' וְלֹא אוּכַל לָשׁוּב' (פסוק לה), יש הבנה מיידית של תוכן דבריו: 'עֲשֵׂה לִי כְּאֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּיךָ אֲחֵרִי אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ ה' נְקָמוֹת מֵאֵיבֶיךָ מִבְּנֵי עַמּוֹךְ' (פסוק לו). משתמע מכך שהקרבת הצאצא לשם השגת 'ישועה' הייתה נוהג ידוע, גם אם נדיר.

את הפתעת יפתח עם הופעת בתו לפניו (פסוק לה), אפשר להסביר בתדהמה שחש בשעה שנאלץ להתעמת עם המציאות שהוא עצמו יצר, שהרי כל בר-דעת יודע שהסיכוי שבתו הגרה בביתו תהיה הראשונה שתקבל את פניו הוא סיכוי סביר ביותר. אמנם יפתח לא אמר במפורש שהוא מתכוון לבתו, אבל אין ספק שזהו תרחיש אפשרי, ובדבריו המעורפלים הוא פתח פתח לאפשרות הזאת. אולי קיווה יפתח שתרחיש זה לא יתממש, שה' יוותר על הקרבן המוצע, ובכוונה השאיר את הכול בידי שמים. על כל פנים, המסקנה המתבקשת היא שבין שמדובר באחת הנשים המקבלות את פני המנצח ובין שמדובר בבתו, יפתח התכוון להקריב אישה כעולה לה'.

נשאלת השאלה אם יפתח יכול היה לפדות את בתו. מההשוואה עם סיפור יונתן שהוצגה למעלה משתמע שיש לציבור היכולת לפדות את מי שנועד להיות קרבן, כנראה בכסף. לדעת יעקב מילגרום, מנגנון כזה מצוי כבר בספר ויקרא, בצורה אחרת, בפרשת 'ערכין' (פרק כז).²⁵ האמור שם נועד למנוע מראש מקרים כמו של בת יפתח, והדרישה היא שנדרי נפשות ייפדו בערך כספי קבוע; אם אין לנודר הסכום הנדרש, רשאי הכוהן לקבוע את מחיר הפדיון על פי יכולותיו הכלכליות

²⁴ ראו למשל: מלכים ב, ג, כו-כז.

²⁵ J. Milgrom, *Leviticus 23–27, A New Translation with Introduction and Commentary*, Anchor Bible, New York 2001, pp. 2410–2411

של הנודר. לפי עיקרון זה, יפתח עצמו היה יכול לפדות את בתו. ברם, מדברי יפתח משתמע בבירור שמבחינתו לא היה מנוס מלקיים את הנדר.²⁶ חז"ל ראו בכך ביטוי לבורותו של יפתח, שבעניין זה היה מייצג נאמן של דורו. דברי המדרש מהדהדים בניחוה של ליליאן קליין.²⁷ לדעתה, בורותם של יפתח ושל בתו היא חלק מהמסר של הסיפור: לא האב ולא הבת מכירים את סיפור העקדה ואת פסילתו של קרבן אדם במסורת הישראלית; אין הם מתייעצים עם כוהן ואין הם מציעים קרבן בהמה כתחליף לקרבן אדם.

בניגוד לציפיות של הקורא, לא רק שיפתח אינו מציל את בתו אלא הוא אפילו לא משתתף בצערה. הוא שקוע כל כולו בצער עצמו, ובמקום לקבל עליו אחריות לנדר האומלל, הוא מאשים את בתו בהכרעתו.²⁸ אשר לתגובתה שלה, בת יפתח 'תופסת פיקוד', מאשרת את דברי אביה ותומכת בהחלטתו. עם זאת, היא מבקשת לדחות את גזר הדין בחודשיים כדי שתוכל להתאבל על מר גורלה. ייתכן שהיא שותפה לתפיסה שמותר להקריב קרבן אדם בנסיבות האלה, כפי שטענה קליין,²⁹ ואפשר שהיא מבקשת להקל על אביה ולכן מחזקת את דבריו.³⁰ מכל מקום, הבת מוצאת את מותה, קרבן לפזיזות אביה ולחוסר התחשבות בחייה.

הקרבת הבת על מזבח השאפתנות של האב מקדימה סיפור נוסף עקוב מדם: מלחמת האחים בין אנשי גלעד לבין בני אפרים, שבה נשחטים ארבעים ושניים אלף מבני אפרים, שוב בפיקודו של יפתח (יב, א-ו). האם יש קשר בין מותה של בת יפתח למלחמת האחים בין גלעד לאפרים? ג' שריל אקסום מוצאת כמה רמיזות לקשר בין האירוע הראשון לאירוע השני:³¹

א. בני אפרים מאיימים 'בִּיתְךָ נְשָׂרָף עָלֶיךָ בְּאֵשׁ' (יב, א), אבל למרבה האירוניה ביתו של יפתח כבר נחרב, במובן המטפורי, כאשר בתו יצאה ממנו.

²⁶ Y. Ziegler, *Promises to Keep: The Oath in Biblical Narrative*, Leiden 2008, p.

27

²⁷ קליין (לעיל, הערה 8), עמ' 26.

²⁸ P. Trible, *Texts of Terror*, London 1992, pp. 101–102; עסיס (לעיל, הערה 20), עמ' 177–172.

177–172.

²⁹ אליצור (לעיל, הערה 7), עמ' קכ.

³⁰ עסיס (לעיל, הערה 20), עמ' 173–172.

³¹ J. C. Exum, *Tragedy and Biblical Narrative*, Cambridge 1992, p. 53

ב. בני אפרים נלכדים בפיהם, שכן הם הוגים 'סבולת' במקום 'שבולת', וגם יפתח נלכד בפיו.³²

ג. 'נִי־אֶחָזוּ אוֹתוֹ וַיִּשְׁחָטוּהוּ' (יב, ו) – המילים, הנאמרות על האדם שנתפס זוהה כמי שמשתייך לשבט אפרים, מעלות אסוציאציה ברורה של הקרבת בת יפתח לקרבן (אף שאין זה נאמר במפורש).³³

אליהו עסיס מעמיק את הקשר בין האירועים ומזהה דפוס התנהגות של יפתח: יפתח חושב קודם כול על עצמו ורק אחר כך, אם בכלל, על אחרים.³⁴ נוסח הנדר – נקיטת המילים 'בידי', 'בית', 'לקראתי', 'בשובי' – מסגיר את המניע העיקרי של יפתח: ניצחונו האישי. גם הוויכוח בין בני אפרים ליפתח מוצג בפי יפתח כפגיעה אישית במעמדו (יב, ב-ג). המסקנה היא כי מנהיג אשר מגמד את צורכי העם ומשעבד אותם לשאיפותיו הפרטיות ממיט אסון על כל סביבתו: תחילת המשגה של יפתח בביתו-בתו, והמשכו במלחמת אחים שחוללה טבח בשבט אחד. על זאת אוסיף בעקבות אקסוס: יפתח היה אדם קרוב כאשר איימו עליו בני אפרים. ייתכן שהתרת דמה של בתו הקלה עליו לצאת למסע עונשין נגד מתחריו; אחרי ששוחטים אדם אחד, קל יותר לשחוט את הבאים אחריו.

לסיכום, נכונותו של יפתח להקריב את בתו, ההסכמה של בתו למהלך ואילמות החברה הכשירו את הקרקע לקרבן הבת. בעקבות הפקרת הבת החפה מפשע מופקרים גם אנשים נוספים, שרובם כנראה לא חטאו, או רק מעדו בפיהם באימם על יפתח.

הדפוס של הקרבת אישה ואחריו מלחמת אחים חוזר בסיפור הבא שאנתח, פילגש בגבעה.

³² בהקשר זה מדברים גן ונולן פיוואל על כוח המילה לעצב את המציאות בחייו של יפתח. כמו שנדר יפתח גרם למוות, כך הגייתה של מילה, 'שיבולת' או 'סיבולת', מכריעה לחיים ולמוות. ראו: D. M. Gunn and D. Nolan Fewell, *Narrative in the Hebrew Bible*, Oxford 1993, p. 118

³³ בסיפור שחיטת בת יפתח נשמע הד לסיפור אחר, בבואתי לו: סיפור העקדה, וראו: זקוביץ (לעיל, הערה 21), עמ' 72-74. אברהם לקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית כב, י) אבל לא שחט אותו, ואילו יפתח קיים את נדרו.
³⁴ עסיס (לעיל, הערה 20), עמ' 170-188.

פילגש בגבעה

בסיפור זה, בפרקים יט-כא, מערכת היחסים העיקרית היא בין איש לוי מהר אפרים ובין פילגשו. בתחילת הסיפור נמסר שאותה פילגש זנתה על בעלה (יט, ב), אך לדעת פרשנים מסורתיים כמו רש"י, 'מצודת דוד', ומלבי"ם, אין הכוונה לזנות מינית אלא הפילגש פעלה נגד רצון בעלה וברחה מהבית.³⁵ הדעת נותנת שלא בקלות תברח פילגש מבית בעלה, ורק נסיבות קשות יביאו אותה לחסות בצל אביה; גם אבי הנערה לא ישוש להיות אחראי לבתו ולפרנסתה לאורך זמן. כפי שמציינת יעל שמש, העובדה שהאישה ברחה לבית אביה ולא לבית גבר אחר ושבעלה משדל אותה לחזור אליו מעידה שהבעל מודע לצורך שלו לפייס את פילגשו על התנהגותו הלא ראויה.³⁶ היחסים בין הבעל לפילגשו מתבהרים כאשר השניים מגיעים למקום סכנה, גבעה שבבנימין, והאיש מפקיר את פילגשו להמון האכזרי המסתער על הבית שבו הם מתארחים. גם המארח, עם כל נדיבותו ומידת הכנסת האורחים שהפגין כלפי אורחיו, הציע את בתו ואת הפילגש לפורעים כדי להשתיק את רעבונם: 'הִנֵּה בְּתִי הַבְּתוּלָה וּפִילְגִישָׁהּ אוֹצִיָּאָה נָא אוֹתָם וְעֲנוּ אוֹתָם וְעָשׂוּ לָהֶם הַטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם וְלֹאִישׁ הַזֶּה לֹא תַעֲשׂוּ דְבַר הַנְּבִלָה הַזֹּאת' (יט, כד). המארח בוחר להציל את אורחו על חשבון בתו שלו ופילגשו של האיש. על התנהגות מעין זו, התנהגותו של לוט בסדום, כותב רמב"ן:

אוציאה נא אתהן אליכם – מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו, שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו, אבל שיפייס אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה כי אם רוע לב, שלא היה ענין הזמה בנשים מרוחק בעיניו, ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו. לכך אמרו רבותינו (תנחומא וירא, יב) בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג, זה מוסר בנותיו להתעולל בהן, אמר לו הקב"ה לעצמך אתה משמרן (פירוש הרמב"ן לבראשית יט, ח).

³⁵ אמנם הפירוש הנפוץ של השורש זנ"ה ביחס לאישה הוא 'נבעלה לזר', אבל לפי האכדית, zenu, פירושו זעף, שנא. לפי ג"ר דריוור, הכוונה כאן היא שהפילגש זעפה על בעלה; גישתו מובאת אצל מ' קדרי, מילון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 255-256.

³⁶ י' שמש, 'סיפורי אונס והבניה מגדרית', ש' ורגון, י' פנקובר, י' עופר וי' קליין (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות, ז, רמת-גן תשס"ו, עמ' 323.

רמב"ן, בעקבות המדרש בתנחומא, מקשר בין הפקרת בנות לוט על ידי אביהן לאנשי הבליעל ובין האפשרות שלוט עצמו שוכב אתן: מי שנותן לאחרים לנצל מינית את בנותיו, לא רחוק בעצמו מהתנהגות זו (ודומה שנרמז כאן שלוט אינו חף מפשע בקיום היחסים האסורים עם בנותיו).³⁷ ואולי אפשר להשליך מכך על המארח ואורחו: התנהגותם אינה שונה כל כך מזו של אנשי הבליעל בגבעה, שכן גם אלה וגם אלה מנצלים את האישה ומפקירים אותה כדי לספק את רצונותיהם.

מגדיל לעשות האיש הלוי מהר אפרים. הוא קם בבוקר ומתכוון לשוב הביתה ללא פילגשו ואינו דואג לה כלל. במקרה הוא נתקל בה על מפתן הבית:

וְלֹא אָבוּ הָאֲנָשִׁים לְשָׁמֵעַ לוֹ וַיַּחֲזֵק הָאִישׁ בְּפִילְגְּשׁוֹ וַיֵּצֵא אֵלֵיהֶם הַחוּץ וַיִּדְעוּ אוֹתָהּ וַיִּתְעַלְלוּ בָּהּ כָּל הַלַּיְלָה עַד הַבֹּקֶר וַיִּשְׁלַחוּהָ כְּעֵלוֹת הַשָּׁחַר. וַתְּבֹא הָאִשָּׁה לְפָנֹת הַבֹּקֶר וַתִּפֹּל פֶּתַח בֵּית הָאִישׁ אֲשֶׁר אָדוּנָיָה שָׁם עַד הָאוֹר. וַיִּקָּם אָדוּנָיָה בַּבֹּקֶר וַיִּפְתַּח דְּלֹתוֹת הַבַּיִת וַיֵּצֵא לְלֶכֶת לְדַרְכּוֹ וְהִנֵּה הָאִשָּׁה פִּילְגְּשׁוֹ נִפְלֶתֶת פֶּתַח הַבַּיִת וַיִּדְיָה עַל הַסֶּף. וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ קוּמִי וְנִלְכְּהָ וַאֲיִן עֲנֵה וַיִּקְחָהּ עַל הַחֲמֹר וַיִּקָּם הָאִישׁ וַיֵּלֶךְ לְמִקְמוֹ (יט, כה–כח).

בהיפוך מסיפור בת יפתח, הגבר יוצא את דלתי הבית וביציאה זו מתעתד להשתחרר מהסיטואציה שנקלע אליה; אין הוא הולך לקראת פילגשו כדי לברר מה אירע לה אלא מתכוון לצאת לדרכו. אחרי שהוא מגלה את הפילגש על מפתן הבית, הוא לוקח אותה לביתו שבהר אפרים, מבתר אותה לשנים-עשר חלקים ושולח חלק אחד לכל שבט כדי להעמיד את העם על המצב המוסרי הירוד השורר בקרבם. ברם, מי שביקש לזעזע את העם לא הזדעזע בעצמו מליל העינויים שעברה הפילגש. זאת ועוד, אין הכתוב מספר במפורש שהאישה נפטרה לפני שביתר אותה בעלה, וערפול זה מעצים את אדישותו של הבעל לגורל פילגשו.³⁸ קודם

³⁷ השוו: בראשית רבה וירא, נא, ח (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 537): "ותשקין את אביהן יין" וגו' (בראשית יט, לג) ולא ידע בשכבה ובקומה נקוד עליו, שבשכבה לא ידע אבל בקומה ידע'.

³⁸ סוזן נידית' מנתחת את אדישות הבעל כלפי הפילגש, לרבות החזקתה בכוח והוצאתה להמון התאב בלי שנאמרת לה מילה אחת, אבל על פי פירושה הפילגש כבר מתה כשהבעל מוצא אותה על מפתן הבית. ראו: S. Niditch, 'The "Sodomite" Theme in Judges 19–20: Family, Community, and Social Disintegration', *Catholic Bible Quarterly*, 44 (1982), p. 370. לעומתה, טרנט בטלר מצביע על אי-הבהירות אשר לזמן מותה של האישה וזיהוי הרוצח: T. C. Butler, *Judges*, Word Biblical Commentary, VIII, Nashville 2008, p. 428. B. G. Webb, *The* וגם בארי וב: B. G. Webb, *The*

האישה מנוצלת כדי להציל את הגברים שבבית ואחר כך היא מבותרת כמו קרבן כדי שהבעל יוכל להעביר באמצעותה את המסר שלו.

בעקבות ההתעללות בפילגש ושליחת חלקיה המבותרים לכל שבטי ישראל פורצת מלחמת אחים, של כל השבטים נגד שבט בנימין. הפעם התוצאות גרועות עוד יותר מתוצאות המלחמה בזמנו של יפתח, וכמעט נכחד שבט מישראל. היחס לנשים אחרי מות הפילגש אינו משתפר בהרבה, כפי שצוין לעיל: קודם הורגים את הנשים הנשואות של אנשי יביש גלעד (אף שאין לבוא אליהן בטענות על שלא השתתפו במלחמה נגד בני בנימין)³⁹ ואחר כך חוטפים את בנות שילה המחוללות כדי שיינשאו לפליטי בנימין.

מרבבות ההקבלות בין סיפור בת יפתח לסיפור פילגש בגבעה:

פילגש בגבעה פרקים יט-כא	בת יפתח פרקים יא-יב	
וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל, נִשְׁבַּע בְּמִצְפָּה לְאֹמֶר אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא-יָתֵן בְּתוֹ לְבָנִים לְאִשָּׁה [...] כִּי הַשְּׂבוּעָה הַגְּדוֹלָה הִיְתָה לְאִשָּׁר לֹא עָלָה אֶל ה' הַמִּצְפָּה לְאֹמֶר מוֹת יוֹמֶת	וַיֵּדֶר יַפְתָּח נְדָר לֵה' [...] וְהָיָה לֵה' וְהַעֲלִיתִיהוּ עָלָה	נדר או שבועה הניתנים בפזיזות וטומנים בחובם חורבן
וַיִּפְתַּח דְּלֹתוֹת הַבַּיִת	אֲשֶׁר יֵצֵא מִדְּלֹתַי בַּיְתִי	צירוף המופיע בספר

Book of the Judges, Sheffield 1987, p. 191. על רב-מערכתיות במילוי פורים (כלומר, קיומן של היפותזות סותרות לגבי פרשנות של מרכיב מסוים בסיפור, שכל אחת מהן אפשרית מבחינת היצירה) ראו: מ' פרי ומ' שטנברג, 'המלך במבט אירוני', הספרות, א, 2 (תשכ"ח), עמ' 271-283, 278-288.

³⁹ אמנם כל יושבי יביש גלעד נהרגו חוץ מהבתולות, אבל הריגתן של הנשים הנשואות לעומת החייאת הבתולות מדגישה את חוסר האונים ואת קרבנותן של הנשים; ראו: בל (לעיל, הערה 5), עמ' 31. זיגלר מעלה את האפשרות שניסוח השבועה 'מי אֲשֶׁר לֹא עָלָה בְּקֶהֱל מִכָּל שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל אֶל ה' כִּי הַשְּׂבוּעָה הַגְּדוֹלָה הִיְתָה לְאִשָּׁר לֹא עָלָה אֶל ה' הַמִּצְפָּה לְאֹמֶר מוֹת יוֹמֶת' (כא, ה) אינו מצביע על תכנית אופרטיבית אלא על קללה, המשאירה את הגשמתה בידי ה', ואם כך, לא הייתה הצדקה לבצע את הטבח הזה, לא נגד הגברים ולא נגד הנשים והטף; ראו: זיגלר (לעיל, הערה 26), עמ' 35.

		שופטים רק בשני הסיפורים האלה
הנה בתי הבתולה [...] וימצאו מיושבי יביש גלעד ארבע מאות נערה בתולה	ואבכה על בתולי [...] ותבך על בתוליה	מילה המופיעה בספר שופטים רק בשני הסיפורים האלה
ויקח את המאכלת ⁴⁰ ויחזק בפילגשו וינתחה לעצמיה	ויעש לה את-נדרו אשר נדר	האישה כקרבן
רשת פליטה לבנימין	פליטי אפרים אתם גלעד בתוך אפרים בתוך מנשה [...] והיה כי יאמרו פליטי אפרים	שבט אחד מסומן כאויב; מילה המופיעה בספר שופטים רק בשני הסיפורים האלה
והיה כי-יבאו אבותם או אחיהם לריב אלינו	איש ריב הייתי אני ועמי ובני עמון מאד	מילה המופיעה בספר שופטים רק בשני הסיפורים האלה
הנה חג ה' בשלו מימים ימימה [...] ויחטפתם לכם איש אשתו מבנות שילו	מימים ימימה, תלכנה בנות ישראל לתנות לבת-יפתח הגלעדי ארבעת ימים בשנה	מועד המצוין על ידי בנות, ביטוי המופיע בספר שופטים רק בשני הסיפורים האלה
נגדע היום שבת אחד מישראל [...] כי נשמדה מבנימין אשה	יפתח איבד את בתו, נגדעה שושלתו	השפעת המעשה על גורל השושלת

ההקבלות הרבות בין הסיפורים אינן מותירות מקום לספק: הקורא מתבקש לקשר בין הסיפורים ולעמוד על משמעות הקשר הזה. נראה שרוב הגורמים שצוינו בסיפור יפתח מתעצמים ומתרבים בסיפור פילגש בגבעה: יפתח שקוע בצער על אבדן בתו ואינו מביע הזדהות עם רגשותיה, ואילו האיש מהר אפרים מצליח לישון בלילה כשמתעללים בפילגשו ומתכוון להמשיך בדרכו בלעדיה ובלי לדרוש בשלומה. יפתח 'מפקיר' את בתו מתוך מחויבות למילותיו ובצער רב, אבל האיש

⁴⁰ המילה 'מאכלת', שהיא סכין השחיטה, מופיעה בשני סיפורים מקראיים: עקדת יצחק, בקשר לשחיטת יצחק, וסיפורנו, בקשר לביתור גופת הפילגש.

מפקיר את פילגשו פעמיים, וללא הבעת רגשות, בהוצאתה החוצה ובביתורה. יפתח נלחם בבני אפרים ומבצע טבח, אך שבטי ישראל כמעט מכחידיים שבט מישראל. יפתח נודר נדר אחד, אבל בני ישראל נודרים שני נדרים: להחרים את מי שלא השתתף בקרב ולהימנע מלתת את בנותיהם לפליטי בנימין, אם יהיו כאלה. תוצאת שני נדרים אלה היא טבח נוסף באנשי יביש גלעד.

ההידרדרות המוסרית בסיפור השני, לעומת הראשון, מתבטאת גם באופי הקרבנות של כל אישה. עם כל הזוועה שבכך, בת יפתח משתפת פעולה עם אביה כדי להוציא לפועל את הנדר ויש לה השפעה כלשהי על מהלך חייה; בת יפתח גם מבקשת ומקבלת ארכה, קולה נשמע. ואילו הפילגש איננה מוציאה הגה מפיה בכל מסכת ההתעללות בה, והיא פסיבית לגמרי.

אם כן, יש ירידה תלולה במצב המוסרי של הגיבורים בין סיפור בת יפתח לסיפור פילגש בגבעה, והירידה הזאת מומחשת בתפקידי האישה בכל סיפור. עם זאת, לסיפור השני סוף טוב יותר מלסיפור הראשון. משפחתו של יפתח נכחדת לגמרי, ואילו שבט בנימין קם לתחייה בזכות קשרי חיתון הן עם נשות יביש גלעד והן עם בנות שילה. הקשר בין שבט בנימין לבין יביש גלעד ממשיך ומעמיק במשך הדורות; שאול, המלך הטרי משבט בנימין, יצא להציל את אנשי יביש גלעד מידי נחש מלך בני עמון (שמואל א פרק יא), ואנשי יביש גלעד הצילו את גופות שאול ובניו מידי הפלשתים (שמואל א לא, יא-יג). פירוש הדבר שבסיפור הזה נוצר קשר אמיץ בין שבטים משני עברי הירדן, והוא עומד בניגוד למלחמות האחים שהתרחשו לפניו, בעבר הרחוק והקרוב. אשר לבנות שילה המחוללות בכרמים, אפשר לראות בהן הנגדה לבנות ישראל המתנות לבת יפתח. האחרונות עסוקות בקינה על המת ומנציחות את אי-מימוש נשיותה של בת יפתח, ואילו הראשונות חוגגות את נשיותן ועומדות לממש אותה.

התמנית: אשתו הראשונה של שמשון

לא רק נשות ישראל נופלות קרבן לגברים; גם התמנית, אשת שמשון, הופכת קרבן לרצונותיהם של כמה גברים.

שמשון בוחר בתמנית, על פי עדותו 'כי היא ישרה בעיני[ו]' (יד, ג).⁴¹ סוזן אקרמן מראה שסיפור התמנית מקביל לסיפור דלילה,⁴² אבל ההבדלים בין שני הסיפורים

⁴¹ בניגוד לדעות אחרות, יעקב תומפסון טוען שביטוי זה אינו מצביע על משיכה מינית אלא על בחירה שתקדם את תכנית הפעולה של שמשון, שהיא הפגיעה בפלשתים. הוא מסתמך על ירמיהו יח, ד; כז, ה. ראו: Y. Thompson, 'Samson in Timnah', *Dor Le Dor*, 15, 4 (1987), p. 251

מלמדים על האופי השונה של שתי הנשים. דלילה אינה שייכת לשום משפחה ופועלת באופן עצמאי, ואילו התמנית חיה במערכת שהיא מחויבת לה, והופכת למושא – קודם של תאוות שמשון, אחר כך של נישואים כפויים ולבסוף של תוכנית המרעים להוציא את סוד החידה משמשון.⁴³ זאת ועוד. הכתוב מציין במפורש שמשון אוהב את דלילה (טז, ד), והשתיקה בעניין זה באשר לתמנית עשויה ללמד על היעדר רגש אהבה כלפיה. הבחירה באישה פלשתית מוצדקת במילים 'כִּי מִה' היא כִּי תֵאָנֶה הוּא מִבְּקֶשׁ מִפְּלִשְׁתִּים' (יד, ד), כפי שצוין למעלה, אבל מבחינת השתלשלות העניינים, נישואים אלה הם הצעד הראשון בהפיכת האישה לקרבן. לא ידוע מהכתוב מה הרגישה אותה אלמונית שמצאה חן בעיני שמשון, וְחָסַר זה אמנם מקובל בסיפור המקראי ומשקף את מעמד האישה בכלל במזרח הקדום, אבל משתה חתונתם הפך מאירוע משמח לזירת קרב בין הבעל ובין שלושים 'שושבינים' פלשתים שהוזמנו למשתה, והכלה הטרייה נגררת לתוך אותו קרב. שמשון מתערב עם המרעים שלא יוכלו לפענח את חידתו, וכשמועד פתרון החידה מתקרב, המרעים מאיימים על הכלה שישפרו אותה ואת בית אביה באש אם לא תוציא משמשון את הסוד.⁴⁴ התוצאות הקשות לא מאחרות לבוא ומתוארות ברצף מהיר: הכלה מציקה לשמשון עד שהוא מסגיר את הסוד. היא מוסרת את המידע לבני עמה (יד, טז–יז). שמשון הורג שלושים פלשתים ונותן את חליפות בגדיהם למרעים וכך פורע את חוב ההתערבות (פסוק יט). אחר כך הוא נוטש את אשתו וחוזר לבית אביו (שם). האישה ניתנת לאחד מן המרעים (פסוק כ). שמשון דורש בחזרה את אשתו והאב מסרב ומציע את האחיות הקטנה (טו, א–ב). שמשון מתנקם בו ושורף את יבול הפלשתים (פסוקים ד–ה). הפלשתים שורפים את התמנית ואת אביה (פסוק ו). שמשון מתנקם שוב על המעשה הזה ומכה בפלשתים (פסוקים ז–ח).

התמנית מנוצלת שוב ושוב ואין לה מפלט. נישואי התערובת מחייבים אותה לבחור בין בעלה לבין אביה ובני עמה, ואיום האלימות נגדה ונגד בית אביה מכריע את החלטתה. כמו בת יפתח, היא בוחרת להציל את אביה, אבל בניגוד

⁴² בין השאר, שתיהן משיגות את פתרון הסוד של שמשון; הן טוענות שהוא לא אוהב אותן ומציקות לו; שתיהן מסגירות את הסוד לפלשתים. ראו: אקרמן (לעיל, הערה 4), עמ' 232–233.

⁴³ שם, עמ' 233.

⁴⁴ איום זה מזכיר את דברי בני אפרים ליפתח (יב, א): 'מִדּוּעַ עֲבַרְתָּ לְהִלָּחֵם בְּבָנֵי עַמּוֹן וְלָנוּ לֹא קָרָאתָ לְלָכֶת עִמָּךְ בֵּיתְךָ נִשְׂרָף עָלֶיךָ בָּאֵשׁ'. בשני המקרים המאיימים והמאויים או המאוימת שייכים לאותו עם, והעילה לאיום נראית לא מידתית לעומת ה'פשע' שנעשה.

לבת יפתח, היא מנסה להציל גם את עצמה. למרבה האירוניה, החלטתה להעדיף את בני עמה על בעלה אינה מועילה לה, והם שרוצחים אותה ואת אביה. רצח האישה מדרבן את שמשון להמשיך בפעולות נקם נגד הפלשתים (כך מסתבר, וכך גם מפרש מלבי"ם על אתר) ומבשר אלימות הולכת וגוברת.

ההשוואה בין סיפור התמנית לסיפור יהודה ותמר (בראשית לח) מגלה בצורה ברורה עוד יותר את הגורמים שהשפיעו על גורל התמנית. בין שני הסיפורים יש כמה קווי דמיון: שניהם מתרחשים בתמנה;⁴⁵ הגבר יוצר קשר עם אישה זרה בתמנה (שמשון מבקש לקיים קשר בר-קיימא עם התמנית, אבל הנישואים אינם מחזיקים מעמד; יהודה מבקש לשכב עם תמר, אבל קשר זמני זה הופך למערכת יחסים מתמשכת הודות לבנים הנולדים להם);⁴⁶ הגבר מביא גדי עזים לאישה, אך זה אינו מגיע ליעדו;⁴⁷ תמר 'מועברת' מהאח הראשון לאח השני, אבל לא מגיעה לשלישי,⁴⁸ והתמנית מועברת מאיש אחד (שמשון) לאחר (אחד ממרעי שמשון הפלשתים)⁴⁹ ושמשון אמור להחליף אחות באחות, אבל אינו נושא לאישה את האחות האחרת.⁵⁰

נתמקד בהשוואה בין תמר ובין התמנית. שתיהן נתונות למרותו של אב או חותן ששולט בגורלן, ועל שתי הנשים מאיימים שישפרו אותן בגלל 'פשען'.⁵¹ ברם, אישיותה של תמר ופעלתנותה מבליטות את מצבה העגום של התמנית: לעומת תמר, הלוקחת את גורלה בידיה, מערימה על יהודה ומצליחה להשיג את מטרותיה, התמנית פועלת רק בתגובה למניפולציות של אחרים, ובסוף לא משיגה את חירותה אלא מביאה עליה את סופה. יוצא אפוא שהניגוד בין שתי הנשים, לנוכח המאפיינים הדומים בסיפוריהן, מעצים את חוסר האונים של התמנית ואת קרבתה. גם בין יהודה לבין האב יש הבדל מהותי: יהודה מודה שטעה ובכך מציל

⁴⁵ שופטים יד, א; בראשית לח, יב.

⁴⁶ שופטים יד, ב; בראשית לח, טו. יש להוסיף שגם הקשר האישי בין יהודה לתמר תם לאחר גילוי האמת (פסוק כו).

⁴⁷ שופטים טו, א; בראשית לח, כ.

⁴⁸ בראשית לח, ו-יד.

⁴⁹ שופטים יד, כ.

⁵⁰ שופטים טו, ג.

⁵¹ שופטים יד, טו; בראשית לח, כד.

את תמר,⁵² ולולא התערבותו הייתה גם תמר נעשית 'קרבן'. ואילו האב, שככל הנראה דואג לבתו ומנסה למצוא לה בעל מהימן יותר, אינו משפר את מצבה אלא מחמיר אותו, שכן הוא מוסר אותה לאיש אחר⁵³ ובכך מאיץ את שרשרת התגובות המביאה בסופו של דבר למותה.⁵⁴

סיכום

על רקע התהפוכות, ההתפלגות הלאומית, ההידרדרות המוסרית והמלחמות בספר שופטים, מתגלות שלוש נשים אשר אינן זוכות להתוות את המציאות על פי רצונן, אינן זוכות לחיים של שגרה ומנוצלות לסיפוק הצרכים של הגברים שבחיהן: אבות ובעלים או גברים השולטים בחברה. כל אחת מהן מגיעה לסוף טרגי, ואין למי מהן היכולת להשפיע על גורלה. דרך הסיפור האישי של כל אחת מהן מתגלה החברה שמסביבה במלוא כיעורה – בין באדישותה, בין באכזריותה. גם קבוצות הנשים המוזכרות בספר משקפות באופן כללי היעדר יכולת להשפיע על מהלך ההיסטוריה. לדעת דניס אולסון, היחס לנשים בספר שופטים הוא מבחן לקמוס לתפקודה ולבריאותה של החברה. בתחילת ספר שופטים היחס כלפי עכסה, דבורה ויעל הוא חיובי, ובימיהן החברה הישראלית תפקדה כקהילה דתית וחברתית נורמלית. אבל ככל שנמשכת תקופת השופטים,⁵⁵ נשים הופכות קרבן לשבועות מסוכנות (בת יפתח), לתאוות של גברים (התמנית) ולשימושם הציני (הפלשתים ביחס לדלילה ולתמנית), ולבסוף – לאכזריות נוראה (פילגש בגבעה).

⁵² השו: בבלי סוטה י ע"א: 'כתיב (שופטים יד) וירד שמשון תמנתה, וכתיב (בראשית לח) הנה חמיך עולה תמנתה. א"ר אלעזר: שמשון שנתגנה בה – כתיב ביה ירידה, יהודה שנתעלה בה – כתיב ביה עליה'.

⁵³ פ' גלפז-פלר (לעיל, הערה 8), בעמ' 103–107, דנה בשאלת החוקיות של העברת התמנית לאיש אחר. היא מטעימה שלפי החוק שהיה קיים במזרח הקדום, אם גבר נטש את אשתו מרצונו החופשי ואף הצהיר ששנא אותה, האישה פנויה ורשאית להינשא לגבר אחר. ברם, אסור לפי החוק להשיא אותה ל'אויבו' של הבעל הראשון, כי בכך משפילים אותו, וזה בדיוק מה שאבי הנערה עושה. אולם שמשון ראה בפרדה אפיזודה חולפת, ועזב את התמנית מתוך כעס ועלבון רגועים. הנסיבות האלה מעלות אסוציאציה למאמר חז"ל על בת יפתח: בין דין לדין אבדה הנערה ההיא (בראשית רבה ס, ג [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 643]).

⁵⁴ דרך סיפור זה מתגלית החברה הפלשתית כאכזרית ביותר; הפלשתים אינם נותנים לתמני להסביר את האירועים אלא נסמכים על דברי אחרים ומוציאים את התמנית ואת אביה להורג (יד, 1).

⁵⁵ מכאן משתמע שהספר משקף סדר כרונולוגי של האירועים – נתון השנוי במחלוקת. אך גם אם אין התאמה בין ההצגה הספרותית ובין הכרונולוגיה ההיסטורית, עדיין מועבר המסר הערכי אשר ליחס הנכון כלפי נשים.

נשות יביש גלעד) ולהחפצה (בתולות יביש גלעד, המחוללות בכרמים).⁵⁶ המעבר מאישה כסובייקט, המגלה עצמאות ומתווה את דרכה, לאישה כאובייקט, הכפופה לרצונות ולפעולות של גברים, מתרחש בד בבד עם ההידרדרות בבריאותה החברתית והדתית של האומה הישראלית בתקופת השופטים. הראינו שפגיעה קשה באישה ישראלית – בת יפתח והפילגש – מביאה בעקבותיה השתוללות אלימה, המאיצה הידרדרות מוסרית.

ואולי התיקון לכך יהיה באמצעות אישה אחרת, חנה, שתופיע רק בספר הבא, ספר שמואל.

D. T. Olson, *Judges*, New Interpreter's Bible Commentary, II, Nashville 1998, ⁵⁶ pp. 872–873